

сецесіоністських конфліктів, у сподіванні, що їх відповідні праці послужать експертним матеріалом для подальших рішень компетентних державних структур.

7. Релігійне підґрунтя міжнародного тероризму

Терористичні атаки, які вразили Нью-Йорк вересневим ранком у перший рік нового століття, не просто розмежували новітню історію на дві епохи: «перед» і «після». Вони в черговий раз трансформували саме розуміння глобалізації як макросвітового процесу, який – серед усього іншого – генерує новий тип ризиків: транстериторіальних, непередбачуваних, анонімних, ірраціональних і жахливо віктимних. Феномен міжнародного тероризму усвідомлюється як поліморфне, інтенсивно еволюціонуюче, багатofункціональне явище, чия природа глибоко вкорінена у протиріччя глобалізаційних процесів, а інституалізація терору – була віднесена до однієї з найнебезпечніших глобальних проблем сучасності.

Компаративний аналіз численних визначень тероризму, якими сповнений науковий, політичний і правовий дискурс (а за приблизними оцінками експертів, за останнє півстоліття було запропоновано понад 140 варіантів)⁶, свідчить, що до сутнісних рис цього явища здебільшого відносять: а) організоване, ідеологічно обґрунтоване та систематичне насильство (тероризм найчастіше і визначається саме «формою організованого насильства», причому насильства в його вузькому значенні як реального застосування сили або ж прямої загрози її застосування⁷ для завдання фізичної шкоди чи матеріальних збитків); б) наявність прямого і непрямого об'єктів нападу, розрив між безпосередніми жертвами та особами (групами, організаціями, інституціями), які є істинним об'єктом терористичного впливу, «безневинна» віктимність; в) відкрита чи латентна політична мотивація і спрямованість (тероризм аналізується переважно як форма політичного примусу чи шантажування державних або інших інституцій з метою задоволення висунутих терористами вимог); г) відносна малочисельність безпосередніх суб'єктів терористичного нападу (що слугує критерієм відмежування тероризму від інших форм політичної боротьби – воєн, національно-визвольних рухів, партизанської боротьби, політичних фронтів

⁶ Зарубіжний дослідник Алекс Шмід (Schmid A.) ще на початку 80-х років ХХ ст. виділив і порівняв не менше 109 розбіжних визначень тероризму (Див.: Schmid A. *Political Terrorism: A Research Guide to Concepts, Theories, Data Bases and Literature*. - N.Y., 1983). Підраховано, що відтоді їх число зросло приблизно на третину.

⁷ На відміну від вживання терміну «насильство» в широкому значенні, наприклад, як порушення прав людини, обмеження особистої свободи тощо.

тощо); д) прагнення до ефекту дестабілізації та невротизації суспільства, націленість на вибуховий соціальний резонанс при другорядному значенні змісту бойової операції.

Втім, пошук найліпшої дефініції, яка б інтегрувала всі принципові для розуміння тероризму ознаки, не стільки важко здійснений, скільки швидко втрачає свою методологічну та евристичну цінність. Нова історична стадія буттєвості тероризму аж до перетворення на розвинуту глобалізовану соціальну (точніше, асоціальну) практику, обумовлює його поростання чимдалі новими специфічними ознаками. Через те, пропоновані теоретичні конструкти просто не встигають за дійсністю, а для когорти вітчизняних і зарубіжних дослідників стає ціннісною установка – відстежувати та осмислювати якісно нові риси сучасного тероризму замість нескінченних дискусій про його академічне визначення.

Проведені дослідження підтвердили, що форми присутності і характер функціонування тероризму в глобальному світі істотно змінилися. Аналізуючи й підсумовуючи напрацювання в цій галузі, серед найістотніших рис, притаманних сучасному тероризму, виділимо такі.

І. Формування міжнародного тероризму *як розвинутої та інституційованої системи застосування насильства* зі своїми особливостями самоорганізації, відтворення та самозабезпечення. Світовий досвід останніх десятиліть доводить, що найвищу ефективність в умовах глобалізації на загал демонструють мережеві децентралізовані структури різного типу зі стійкими каналами переміщення і перерозподілу ресурсів (економічних, фінансових, кадрових тощо) всередині мережі. Терористичні організації, охоплені тенденціями глобалізування, все більше адаптуються саме до такої моделі організації і функціонування глобальних структур. Транснаціональні мережі мобільних терористичних угруповань із потужною ресурсною базою, власними каналами матеріального, фінансового, кадрового, ідеологічного забезпечення, супутньою легальною інфраструктурою у вигляді гуманітарних, добродійних, просвітницьких та ін. організацій;⁸ здатні і готові

⁸ Про потужність фінансової бази свідчить хоча б те, що підготовка та здійснення резонансного суїцидного терористичного акту вагабітськими бойовиками за деякими підрахунками потребує не менше 7 - 7,5 млн. дол. За відомостями Групи контролю за протизаконними угодами (Illicit Transactions Group), що входить в структуру ЦРУ, Саудівська Аравія через канали своїх благодійницьких фондів витратила за останню чверть століття 70 млрд. доларів на створення приблизно в 20 країнах світу тренувальних таборів, рекрутування найманців, закупівлю зброї та будівництво підконтрольних медресе, мечетей, ісламських центрів [Игнатенко А. Эпистемология исламского радикализма // Россия и мусульманский мир: Научно-информационный бюллетень. – М., 2009. - № 11. – С. 132-133]. Відомо, що фінансування більшості з відомих терористичних груп, що позиціонують себе як ісламські, здійснюється насамперед за рахунок функціонування величезної, розгалуженої, закритої (і малодослідженої) ісламської фінансової мережі – «хавала», яка охоплює весь мусульманський світ, надійно й ефективно замінюючи

до взаємодії (від матеріально-технічної до інформаційної та оперативно-бойової), націлені на координацію і синхронізацію дій, а нерідко і на сполучення з державними структурами, – все це є реальністю сьогодення і свідченням еволюції тероризму до якісно нової стадії розвитку. Координація різних сегментів розбудованих мереж здійснюється за рахунок новітніх інформаційних технологій, які дозволяють терористичним угрупованням злагоджено діяти без потреби в централізованому і чітко локалізованому керівному центрі.

II. Зміна мети і змісту терористичної діяльності: *із засобу досягнення короточасних тактичних цілей* (дестабілізації обстановки в конкретному регіоні чи усунення політичного діяча), *вона перетворилася на далекоглядну стратегію* навмисного розпалювання політичних, національних, релігійних протистоянь, захоплення чи перерозподілу державної влади, розв'язання партизанської війни, підтримки етностерористичного сепаратизму тощо. В умовах глобальної трансформації світопорядку кінця ХХ ст., розпаду держав і нестабільності новодержавних утворень, кризи регіональних і континентальних політичних і військових структур терористичні угруповання прагнули скористатися кожною лакуною у сфері національної і міжнародної безпеки для здійснення власних стратегічних намірів. Тож колишні інтерпретації тероризму головно як кримінально-злочинного явища, поступилися місцем його розумінню як феномену геополітичного, а боротьби з ним – як «четвертої Світової війни», де лінія фронту як така відсутня, бо множина плацдармів розосереджена по всій території глобального світу [Див.: Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. – М.- К., 2002. – С. 340]. Від 1995 року кількість терористичних актів зростає до 800-2000 на рік, а географія їх реального чи потенційного здійснення – не визнає жодних кордонів. Фактично будь-яка точка світу може виявитися потенційною ціллю терористичної атаки – раптової, ірраціональної, видовищної, афективної; атаки, де кожен локальний точковий удар здатен викликати справді глобальний резонанс.

III. *Технологізація, професіоналізація та спеціалізація терористичної діяльності*, ознаками якої стали: застосування сучасного оснащення, найновіших технічних та інформаційних засобів і технологій, систем озброєння і зв'язку, відкритість до нововведень і модернізації, продумана структура внутрішньої організації, зовнішніх зв'язків та агентурних мереж, мобільність у часі і просторі, високий рівень професійної підготовки і ретельний підбір кадрового складу, розвинена інфраструктура спеціалізованих шкіл, вербувальних центрів, навчальних баз, використання технологій ідеологічного та психологічного впливу, засобів формування громадської

канали банківських фінансових трансакцій [Журавель В. Чтобы победить исламский терроризм и экстремизм надо бороться с его идеологией // Проблемы безопасности личности, общества, державы: Інформаційно-аналітичний бюлетень. – 2008. - № 8. – С. 35].

думки тощо. Все це перетворює тероризм на одну із найсерйозніших національних і загальносвітових загроз.

IV. Сучасний міжнародний тероризм набуває «подвійної функціональності»: по-перше, **як специфічний і високоефективний (якщо відволіктися від моральних оцінок) тип силової політичної боротьби** в умовах протистояння сучасним воєнним технологіям та гігантським військовим машинам розвинутих країн (з їх потужним арсеналом зброї масового знищення, можливістю швидкої концентрації значних військових сил, могутніми військовими комплексами); по-друге, – **як свого роду індустрія, «міжнародний ринок послуг», різновид надприбуткового бізнесу**, який обслуговує зростаючу шерегу клієнтів (нелегальна торгівля зброєю, радіоактивними матеріалами, контрабандний бізнес, внутрішні чи «експортні» послуги для кримінальних синдикатів, наркокартелів та ін.) і є важливим каналом фінансового забезпечення терористичної діяльності.

V. Істотною особливістю системи міжнародного терору, на відміну від інших типів зорганізованого насильства, є, далі, застосування специфічних медіа-технологій – **злякування та деморалізації якомога більшого сегменту населення, нагнітання атмосфери незахищеності, невротичного страху, масової істерії, суспільної паніки**. Особливого символічного і смислового значення набуває при цьому саме випадковість, невибраність, непередзаданість жертв та широкий доступ світової аудиторії через медіа-ресурси до віктимного видовища. Стрімкі, раптові, повторювані атаки, де постраждати може будь-хто, будь-де, будь-коли генерують відчуття вразливості й незахищеності, творять простір постійно існуючої, розсіяної, нелокалізованої загрози, жертвами якої стають не стільки загиблі, скільки живі; формують середовище, сприятливе для політичних й психологічних маніпуляцій [Див.: Worlds in Collision: Terror and the Future of Global Order / Eds. K.Booth, T.Dunne. - N.Y., 2002. – С. 141-143].

VI. Нарешті, до числа найсуттєвіших ознак міжнародного тероризму віднесемо **модернізацію та відносну уніфікацію ідеологічних засад терористичної діяльності**. Попри всю строкатість діючих терористичних угруповань, **підґрунтям їх діяльності є подібна ідейна мотивація, найчастіше релігійно-месіанського типу**: скоєння актів насильства виправдовується рятуванням світу і боротьбою зі «Світовим Злом». Месіанська ідеологема може сполучатися із сепаратистськими, національно-визвольними, політичними вимогами, ксенофобними і расистськими гаслами, корисливими чи злочинними намірами тощо, але самий процес експлуатації релігійного чинника стає прикметною рисою сучасного тероризму. Якщо на середину 90-их років ХХ ст. серед 56 відомих на той час терористичних організацій менше половини заявляли про релігійні мотиви своєї боротьби; то на початок ХХІ ст. – серед 170 діючих угруповань на релігійну мотивацію посилялося близько 68 % [После 11 сентября. Типологія тероризма // <http://antiterror.ntvru.com/article/80.html>]. Показово, що експерти все частіше

характеризують сучасний міжнародний тероризм як цілеспрямоване застосування насильства «для досягнення *політичних, релігійних чи ідеологічних цілей*» [Матеріали круглого столу „Політика НАТО у боротьбі з тероризмом” // www.unscr.soskin.info/material], вказуючи на актуалізацію релігійної компоненти у структурі терористичної діяльності.

Константно спірним у сучасному науковому дискурсі є і питання про критерії типологізації тероризму. З одного боку, відбувається постійна модифікація та урізноманітнення форм терористичної діяльності (про що побічно свідчить безперервне множення термінів: «ядерний тероризм», «комп'ютерний тероризм», «кібер-тероризм», «екологічний тероризм», «технологічний тероризм», «РЕБ-тероризм»⁹ та ін.), що робить справу розбудови стійкої і цілісної концепції типологізації тероризму майже утопічною. З іншого боку, через переплетення та злиття різних форм тероризму будь-яка пропонована типологія стає умовною: майже жоден різновид тероризму не вкладається цілковито й остаточно у задану типологічну матрицю. Доказом на те, є і зазначений вище процес «зрелігійнення» тероризму, синтезу релігійної ідеології й мотивації з терористичною практикою. Власне, ця проблема і визначила основний зміст даного параграфу.

В останні десятиліття науковий, політичний і медіа дискурс сповнився цілою низкою понять (часто довільно вживаних): «релігійний тероризм», «релігійно вмотивований тероризм», «релігійно-забарвлений тероризм», «тероризм на релігійному ґрунті», «тероризм у релігійній формі», «етнорелігійний тероризм», «релігійно-політичний тероризм», «релігійно-месіанський тероризм» тощо, а разом з тим і сперечаннями щодо адекватності/неадекватності їх змісту. На нашу думку, така понятійна дифузія обумовлена, зокрема, тим, що сполучення «релігійного» і «терористичного» в новітній історії має різний характер, різні форми, різні цілі і різну функціональність. Тож поняття «релігійний тероризм» і, скажімо, «релігійно-забарвлений тероризм» фіксують насправді відмінні за своєю природою суспільно-політичні та ідеологічні феномени, де роль релігійної компоненти істотно різниться.

Можна погодитися з висновком, що сполучення релігійного й політичного в контексті терористично-силової діяльності може відбуватися двома шляхами: або через сакралізацію вихідних політичних цілей, цілеспрямоване застосування релігійної мотивації, символів, гасел («священної боротьби» з іновірцями, битви «Добра і Зла», Божих і диявольських сил, відродження світового Халіфату), мобілізаційного потенціалу релігії заради легітимації та/або маскування політичних інтересів;

⁹ РЕБ – «радіоелектронна боротьба» (застосування засобів виведення з ладу та нейтралізації військових радіоелектронних приладів спостереження, зв'язку, управління, навігації та ін., головним принципом дії яких є випромінення високочастотного імпульсу).

або через перетворення релігійної доктрини на масштабну, а то й глобальну, військово-політичну програму (що породжує власне релігійний тероризм як особливий вид терористичних практик).

Разом з тим, виникає ціла черега запитань, які потребують своєї відповіді: чим обумовлена активна експлуатація терористичними угрупованнями саме релігійного чинника? Чому виникає і відтворюється релігійний тероризм, якщо тероризм як такий не вкорінений в жодну систему релігійних цінностей? В чому полягає сутнісна відмінність релігійного тероризму від інших форм тероризму? Чому саме іслам став сьогодні найзапотребованою ідеологією та мотивацією для терористичної діяльності? Невже в самій ісламській релігії закладені чинники її радикалізації та екстремізації? Зрештою, чи здатна секулярна система суспільних відносин дати адекватну відсіч релігійно вмотивованому тероризму? Вимушені визнати, що вичерпна відповідь на ці непрості питання на сьогодні навряд чи досяжна, бо потребує великої і копіткої дослідницької роботи. Тому обмежимося лише деякими висновками і міркуваннями.

Насамперед звернемося до питання, в чому полягає привабливість, абстрактно кажучи «позитивна функціональність», релігійної ідеології та психології для терористичної практики; чому спроби використання релігії для виправдання та ескалації тероризму є такими поширеними і систематичними? На наш погляд, тому є ціла низка причин, кожна з яких сама по собі є достатньо вагомою, а в сукупності вони й обумовлюють сполучення релігії і терору в найрізноманітніших модифікаціях.

По-перше, слід зважити на тотальність релігійного світогляду, який вбирає, описує, пояснює, оцінює, норматизує індивідуальне і суспільне всебуття. Право, політика, економіка, влада, на загал уся світова реальність і над-світова «сакральна віртуальність» отримують своє релігійне витлумачення – і притому не одне, а десятки, і не подібних, а розбіжних, навіть альтернативних інтерпретацій, що відбивають історичну гетерогенність кожної великої релігійної традиції і внутрішню строкатість кожного священного тексту. Відтак релігійного змісту і виправдання, а за бажання і сакральної цінності, можна надати будь-якій діяльності, будь-якій ідеї, будь-якій меті і тим перетворити її на світоглядний та діяльнісний імператив.

По-друге, глибинна дихотомічність релігійного світогляду, який не тільки розмежує людське і природне від надлюдського і надприродного, а й протиставляє віру і невір'я, віру й іншовір'я, адептів і опонентів, «відданих» і «відступників», «свого» і «чужого», Боже і диявольське – дихотомічність, яка неодноразово доводила свою колосальну мотиваційну та мобілізуючу роль в часі історії. Мало яка інша ідеологія може суперничати з релігійною у справі творення образу ворога та надихання на боротьбу з ним.

По-третє, мотивуюча і надихаюча сила релігійної віри. Релігійний фанатизм у його агресивно-радикальних формах творить сприятливе ідейне і психологічне підґрунтя для терористичної діяльності. Шалена енергетика

фанатизму, до того ж свідомо підживлювана і спрямовувана у потрібне річище, стає дієвим засобом підготовки терористів (головно, суїцидного типу), поповнення лав пересічних виконавців, виховання нової генерації радикально налаштованої молоді.

По-четверте, вкоріненість релігійного в етнічній свідомості, його за давнини і традиційність, що перетворює релігію на дієву, а в традиційних суспільствах – універсальну форму легітимації суспільної практики. В умовах глобалізаційної експансії постіндустріальних суспільств, жорсткого антагонізму геополітичних та економічних цінностей, конкуренції субцивілізацій – традиційне, архаїчне суспільство, прагнучи захистити найглибинні основи свого існування, обороняє, найперше, власну етнорелігійну ідентичність. Тож опір чужорідній експансії набуває і форм відчайдушної, національно і релігійно вмотивованої агресії, ідейно виправданої як спосіб захисту автохтонних цінностей, а відтак тероризм постає як форма національно-визвольної війни, покликаної захистити етнорелігійну виключність [Див.: Этнорелигиозный терроризм / Антонян Ю.М., ред. – М., 2006. – С. 22-28].

По-п'яте, розбудована релігійна інфраструктура, зокрема, наявна релігійно-організаційна мережа, потенційно здатна стати зручним і надійним каналом для заснування місцевих осередків, поширення радикальних ідей, випробування медіа-технологій, кадрового поповнення, опорними пунктами для налагодження агентурно-інформаційної роботи, створення паралельних структур тощо.

По-шосте, наявність технологій використання релігії як політичного ресурсу, засобу соціально-психологічного впливу на масову аудиторію, електорат, громадську думку, відпрацьованих значною мірою у демократіях західного типу (де разом із розмежуванням сфер державного і церковного буття церква перетворилася з провідного суб'єкта політичної системи саме на один із дієвих політичних ресурсів).

З огляду на вказані чинники, процес релігієзації терористичної діяльності в реаліях сучасного світопорядку був невідворотним. Але в ході динамічної еволюції терористичної практики і ментальності виникає і такий специфічний феномен як релігійний тероризм. Безумовно, релігійний тероризм в чистому вигляді (власне, як і будь-які інші форми тероризму) зустрічається вкрай рідко і має, як правило, національний і політичний контекст саме через глибоке переплетення релігійного, етнічного й політичного в існуванні будь-якої людської спільноти. Разом з тим, ця форма тероризму глибоко і сутнісно відрізняється від тероризму світського, «секулярного».

Про релігійний тероризм можна вести мову тоді, коли ідеї релігійної вищості і виключності, абсолютизація і протиставлення своєї конфесійної ідентичності усім іншим релігійним системам та їх носіям, нетерпимість до будь-яких інорелігійних виявів стають визначальними для прямого

застосування насильства (або ж загрози його застосування). Його джерело – за давнини міжрелігійна і міжконфесійна ворожнеча різної природи; його «священна мета» – прагнення захистити нібито спаплюжені етноконфесійні чи релігійні цінності. Новітня історія показує, що релігійний тероризм як специфічний різновид терористичної практики, за своєю метою найчастіше є або засобом нещадної боротьби проти іншівіруючих (та їх святинь) всередині держави чи за її межами; або певним глобальним проектом – спробою утвердити тотальну, світову релігійну владу та вдосконалити у такий спосіб суспільство. Це дало підстави дослідникам політологічного фаху виділяти два головні різновиди релігійного тероризму – «фундаменталістський» і «сектантський» [Мошкова Л.І. Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах. — Од., 2001. – С. 13-14]. Ми принципово не можемо погодитися з подібною термінологією, невдалою ані за назвами, ані за хибним способом змішування різних ознак-критеріїв, але самий факт усвідомлення дуальності цілей релігійного тероризму є методологічно важливим.

В кожному разі за силою свого впливу на національні та релігійні почуття, рівнем віктимності, масштабами загрози для національної і міжнародної безпеки – релігійний тероризм безумовно сильніший за тероризм політичний чи кримінальний. Чим це обумовлене? Вкажемо на такі особливості релігійного тероризму.

- Якщо тероризм етнічний чи політичний веде боротьбу за певну територію і нібито обмежується нею, то тероризм релігійний воює за весь земний світ і вважає ворогом всі інші культури й цивілізації. Світ раз і назавжди поділений на вірних і невірних, обраних і проклятих, Божественне і сатанічне, праведне і грішне – і кордони цього поділу не є географічними. Тим самим релігійний тероризм стає явищем екстериторіальним, грубо кажучи, «вселенським»: об'єкти його нападів розмиті і географічно, й етнічно, і соціально, ними потенційно є всі, хто не належить до даної релігії (конфесії), не знає «істинного Бога» чи служить йому у «неправильний» спосіб.
- Релігійний тероризм сприймає насильство над «грішниками» як здійснення Божої волі, священний акт, то ж насильство набуває пріоритету і самоцінності, вищого смислу і обов'язку, стає перевіркою на відданість релігійним імперативам. Звідси – гранична віктимність релігійного тероризму, жодних встановлених обмежень щодо кількості жертв та масштабів завданих руйнувань, навпаки, численність жертв набуває першочергового і сакрального значення. Згідно з оцінками дослідницького центру RAND, статистика глобального тероризму за період від 1970 по 2005 рік свідчить про щорічне зростання кількості жертв: якщо у 1970 році «середньостатистичний» теракт забирав життя чи вів до поранення 4,47 осіб, то у 90-ті роки м. ст. – вже 12,29, а на початку XXI ст. «коефіцієнт летальності» сягнув 14,49. При цьому, якщо внаслідок

нападу «світських» терористів в кожному теракті страждало, в середньому, 3,27 осіб, то для жертв «релігійних» терористів цей показник майже в 9 разів вищий – 27,05 [Глобальний тероризм. Статистичні дані // <http://www.washprofile.org/ru/node/1410>].

- Кожна терористична атака сприймається елементом глобальної і безкінечної Священної війни. Нікому з людей не дано знати, коли ця війна скінчиться й «ситуація на землі» відповідатиме «ситуації на небі», а «Бог буде остаточно задоволений». Тому релігійний тероризм спрямований у далеке майбутнє, йому не властиве відчуття поточної завершеності боротьби, тим паче відмови від неї. Його носії і виконавці здебільшого вважають себе не терористами, а відданими бійцями «священного фронту», спасителями, рятівниками, готовими на будь-які випробування заради виконання свого месіанського призначення.
- Такі «рятівники» не відчують себе обмеженими світськими моральними, правовими, політичними чи військовими нормами – для них норми цього «зіпсованого злом світу» просто не є значущими, вони виносять себе поза його межі і готові до його остаточного і безжального руйнування, визнаючи власну відповідальність за все скоєне лише перед Богом. Показово, що релігійний тероризм найчастіше позиціонує себе як здійснення санкціонованого Богом правосуддя, тобто як контрправову, контрнормативну для суспільства силу. Поширеною є практика вчинення показового суду, винесення ворогам смертних вироків та їх негайного виконання, при цьому вражає нерозбірливість щодо «підсудних», серед яких можуть трапитися і трапляються одновірці – нерозбірливість, прямо пов'язана з уявленнями про переддану винність кожного, хто не є активним учасником «священної битви» і не стає до лав бійців.
- Культивування войовничої нетерпимості і релігійного фанатизму, віктимізує не тільки «гріховний» світ, але й постать самого терориста. Релігійні терористи готові до будь-яких форм насильства і летальності не тільки щодо інших, але і щодо самих себе. Проявом цього (особливо серед пересічних виконавців) є внутрішня готовність до смерті, мучеництва і самопожертви як «найкоротшого і найпевнішого шляху до раю», очікування винагороди за свої дії у майбутньому житті. Психолого-психіатричні дослідження особистісних якостей терористів, попри фрагментарність таких відомостей (почасти тому, що об'єктом досліджень стає відносно невелике коло індивідів, почасти з причин закритості інформації), свідчать, що до числа домінуючих рис і схильностей належать: тенденція до екстерналізації, пошуку зовнішніх джерел особистих проблем, а відтак і ненависть до представників інших релігійних, національних та соціальних груп; особлива жорстокість при

здійсненні терористичних актів, відсутність співчуття до жертв; схильність постійно бачити загрозу з боку інших (аж до параноїдального синдрому) та готовність негайно відповідати на неї агресією; примат емоцій над розумом, емоційна нестійкість; іманентно притаманний нарцисизм, переконання у своїй обраності і перевазі над іншими; замкнутість на своїй терористичній групі, її цінностях та цілях активності, аж до ізоляції; гранична нетерпимість до інакодумців і фанатизм, породжений ідеями спасіння своєї етнорелігійної групи та повного винищення її ворогів; стремління до смерті; віра у володіння абсолютною, єдиною і остаточною істиною (або ж у те, що нею володіють їх керівники), у своє месіанське призначення в ім'я спасіння своєї нації або одновірців [Антонян Ю.М., Давитадзе М.Д. Етнорелигиозные конфликты: проблемы, решения. – М., 2004. – С. 110-115]. Все це у своїй сукупності дозволяє вести мову про специфічну «ментальність тероризму» як особливого світоглядно-психологічного феномену.

- Оскільки ця категорія терористів часто не висуває політичних цілей чи матеріальних претензій, попередніх умов чи ультиматумів, тому вона і не виявляє зацікавлення у проведенні переговорів. Сьогодні вже став крилатим вислів одного з представників діючої в США Національної комісії з протидії тероризму: «Сьогодні терористи не збираються сідати за стіл переговорів, вони прагнуть знищити цей стіл і кожного, хто сидить за ним». Як наслідок, накопичений досвід переговорів з терористами, врегулювання гострих конфліктів та професійної медіації у подібних випадках стає практично незапотребованим, а протидія релігійному тероризмові набирає, за рідкісним винятком, силових форм.
- Не можна обминути увагою і ту прикметну обставину, що керівники релігійно-терористичні угруповань розглядають молодь як найпривабливіший сегмент для навернення до своїх лав. Молодь найбільше піддається ідеологічному впливу та маніпуляціям, виявляє найвищу емоційну насиченість дій, жадобу до активності, романтизм і віру в ідеали, готовність до життя і смерті заради чистої ідеї. Релігійна мотивація, за умов застосування технологій її актуалізації, екстремізує і фанатизує світогляд юнацтва, закладаючи комплекс ідей та відчуттів власної релігійної вищості й виключності, нетерпимості до будь-яких інорелігійних виявів. «Сьогодні ми очікуємо появу нового покоління терористів, – відмічав Клод Моніке, Генеральний директор Європейського центру стратегічних досліджень в галузі розвідки й безпеки. – Це ті, кому 11 вересня 2001 року було лише по 12-15 років. За пробіглий з тієї пори час вони пройшли серйозну ідеологічну обробку і готові до виконання тих самих актів насильства, що їх скоїли старші брати 10 чи більше років

тому» [Moniquer Claude. Europa's Radical Young Muslims Turn to Violence // Цит. за: Олбрайт М. Религія и мировая политика. – М., 2007. – С. 221].

Жодного сумніву, що релігійний тероризм, претендуючи на оборону і захист релігійних цінностей, насправді не тільки не рахується з дійсними релігійними цінностями, а брутально спотворює, вульгаризує і дегуманізує їх зміст. «Терор в ім'я релігії, - підкреслює відомий західний релігієзнавець Коул Дьорем, - є одним із найгірших зловживань цією релігією» [Дьорем К. Права человека и правительственная политика по отношению к религиозному экстремизму и терроризму // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах свободи її буття. Науковий щорічник. За загальною редакцією А.Колодного, М.Бабія. – К., 2004. – С. 24]. Втім, за сучасних світових подій усвідомлення несумісності тероризму з віровченням та етикою основних релігій світу для пересічного індивіда стає все складнішим.

Терористичне насильство потенційно здатні застосовувати представники будь-якої національності та віросповідання. Втім, навіть поверховий аналіз діючих у теперішній час терористичних угруповань показує, що тероризм як форму насильства застосовують переважно вихідці з мусульманських країн і під ідейним прапором ісламу. Саме іслам став сьогодні найуживанішою ідеологією та мотивацією терористичної діяльності. В.Єленський, спираючись на опрацювання зарубіжних джерел, систематизує такі дані: у 1980-ті роки від 43% до 49% конфліктів у світі (як релігійних, так і нерелігійних) відбувалися за участю мусульман; напередодні 1990-их років мусульмани брали участь максимум у 82% всіх релігійних конфліктів, після 90-их – вже як мінімум у 88%, а у 2003-04 рр. *всі релігійні конфлікти* відбувалися за участі мусульман; окрім того, більшість нових терористичних груп від 1980 р. є ісламськими і більшість актів тероризму скоєні мусульманами (найпарадоксальнішим є те, що в більшості випадків насильство чинять мусульмани проти самих мусульман) [Єленський В. Релігія, конфлікт, терор: тенденції та прогнози // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави: Інформаційно-аналітичний бюлетень. – 2008. - № 8. – С. 47]. Відомо, що на початок 2008 року налічувалося понад 300 організацій політичного ісламу, близько 170 з яких брали чи беруть участь у терористичній діяльності.

Нічого дивного, що в останні десятиліття соціум захлинувся лавиною інформації, маркерами якої стали словосполучення «радикальний іслам», «ісламський екстремізм», «ісламський тероризм», «ісламський фанатизм», «ісламська агресія», «ісламський фундаменталізм», «ісламізм» тощо, а разом з ними міцно закріпилися стереотипи мислення й мови. На загал, у спробах оцінити феномен синтезу ісламської (чи квазі-ісламської) ідеології та терористичної практики зіткнулися дві альтернативні точки зору. Представники першої є певними у тому, що ісламу іманентно притаманні концепти і вчення радикального характеру, історично обумовлені способом

життя і менталітетом арабських племен, в середовищі яких і формувався іслам у всьому багатоманітті своїх виявів, у тому числі, комплексі релігійних, політичних, правових, сімейних інститутів. Прихильники альтернативної позиції наполягають, що кожне угруповання, яке здійснює насильницькі, терористичні акти і позиціонує себе при цьому як ісламське – насправді таким не є, а лише прикривається, маскується «оболонкою» ісламу, маючи на меті певні ідейні, політичні чи фінансові зиски, а відтак на порядок денний висувається завдання вберегти справжній іслам як миролюбну й гуманну релігію від дискредитації і спотворення.

Мусимо визнати – глибинні витoki агресивності «ісламських» релігійних терористів («буддійських», «християнських» тощо) слід шукати не в релігійному вченні, моралі та етиці ісламу (буддизму чи християнства), а в процесах соціально-політичного та геополітичного змісту. Водночас категоричне заперечення зв'язку ісламу із екстремістською діяльністю в умовах розгортання ісламських процесів нового типу і природи, глобального поширення і нарощування і частішання насильницьких акцій, здійснюваних угрупованнями, котрі виникли й утвердилися саме в ісламському середовищі, на підґрунті тієї чи іншої інтерпретації засадничих концептів ісламської релігії – наразі виглядає непереконливо. Деякі зарубіжні (у тому числі російські) дослідники пропонують чітко розмежувати застосування категорій «іслам», «ісламський» і «мусульманський»: терміном «ісламський» слід означувати все, що стосується ісламу як системи норм (віроповчальних, культових, економічних, сімейних тощо), а поняттям «мусульманський» – все, що стосується практики їх наслідування (чи порушення) з боку віруючого населення [Игнатенко А. Эпистемология исламского радикализма // Россия и мусульманский мир: Научно-информационный бюллетень / РАН ИНИОН. Центр гуманит. науч.-информ. исслед. – М., 2009. - № 11 (209). – С. 131-132]. За такого підходу, насильство і терор тлумачаться як явища, що не мають відношення до Ісламу як такого, але є формою асоціальної діяльності мусульман (себто є не «ісламським», а «мусульманським тероризмом»), а відтак потребують кардинальної зміни базові засади антитерористичної політики – для подолання тероризму необхідно насамперед усунути на ті чинники, котрі вимушують мусульман вдаватися до дій екстремістського типу. Показовим в цьому сенсі є щорічні доповіді Державного департаменту США про свободу віросповідання в світі, в яких акцентується важливість розрізнення між релігійними переконаннями людини та практичним характером їх сповідання, зокрема відмічена стривоженість як діяльністю вагабітів у Саудівській Аравії через їх терористичні замисли, так і необхідністю захисту вагабітів в ряді інших країн як мирної, але дискримінованої етноконфесійної меншини.

Мало не аксіоматичним сприймається висновок, що активна терористична діяльність, освячена релігією ісламу, є формою силового опору проти глобальної «західної інтервенції» у традиційну ісламську культуру,

настирливої економічної та політичної експансії розвинутих держав; відповіддю на загрози вкоріненням нормам, символам і смислам мусульманства. Іншим важливим макросвітовим процесом, конфліктогенним і суперечливим за своєю природою, є своєрідне пробудження мусульманської умми, геополітичний ренесанс країн, що складають ісламську цивілізацію, що тягне за собою і великі перспективи для розвитку ісламського світу і серйозні виклики для глобального світопорядку. Конкуренція субцивілізацій за чільне місце у новому світовлаштуванні набуває вигляду релігійно-ціннісного антагонізму і знаходить своє виправдання в численних версіях релігійно-політичних ідеологій.

Крім того, вагомими факторами підживлення і відтворення екстремістської свідомості та активізації угруповань радикального типу є соціально-економічні й політичні умови буття мусульманських країн, більшість яких і досі складає світову периферію: зростаюча поляризація різних сегментів мусульманського світу за рівнем життя; різючі економічні диспропорції між представниками різних соціальних, національних, етноконфесійних груп; виразна відсталість порівняно зі світом розвинутих, забезпечених країн; відсутність стійкої і дієвої державної влади; опозиційні, сепаратистські, іредентистські, визвольні рухи, що роздирають суспільства із-середини; низький рівень масової освіти; здійснювана ідеолого-інформаційна політика; вкорінені ментальні архетипи традиційної культури (кровна помста, відплата, насильство, ксенофобія); розвинутість організованої злочинності та її зрощеність з військовими колами, стійкі мережі зброє постачання й наркотрафіку; потужні міграційні потоки в розвинуті країни тощо.

Не можна обходити увагою і такий чинник екстремізації умми, як «синдром обурення»: ісламська цивілізація, що знала періоди височенного злету науки, культури, мистецтва, філософії, вимушена, переживати добу геополітичної поразки, соціального та економічного відставання, глибокого розчарування і обурення мусульманської спільноти, яка усвідомила себе на маргінесах світового розвитку. Молодь, вихована з установкою, що іслам – найдавніша, найповніша і найдосконаліша з монотеїстичних релігій, а пророк Мохаммед – останній і найголовніший провідник Божої волі, живе в реаліях відсталого арабо-мусульманського світу, відкинутого за рівнем розвитку від західної цивілізації, живиться почуттями образи і гніву, жадобою помсти, що в сукупності творить психологічне підґрунтя екстремістської свідомості й практики.

З іншого боку, аналізуючи світовий контекст доходимо висновку, що інституалізація терористичних практик, обумовлена об'єктивними факторами різної природи, здатна чинити і зворотні важливі функціональні впливи на саму ісламську цивілізацію, яка, відтак, перетворюється на «зацікавлену сторону»:

- силове протистояння західному світові під ідеологемою священної боротьби виявилось доволі ефективним способом консолідувати

численні ісламські країни, роздерті як зовнішніми протиріччями, так і внутрішніми економічними, політичними, національними, релігійними конфліктами;

- транснаціональний тероризм стає, далі, потенційно дієвим засобом розширення геополітичних кордонів ісламського світу за рахунок стратегії відсепарування від інших цивілізаційних утворень територій, заселених мусульманськими етноконфесійними меншинами і діаспорами;
- підтримання войовничої нетерпимості до інших вірувань, активних форм релігійного фанатизму є важливим чинником збереження традиційних релігійних інститутів та опору секуляризаційним тенденціям;
- «продуктивність» сполучення тероризму з національно-визвольними рухами в контексті триваючих наслідків процесу світової деколонізації і «повстання суверенітетів»;
- здатність до нормативно-регулятивних, сенсотворчих функцій: терористичні методи боротьби з їх наочними наслідками, вразливістю для супротивника, негайним резонансом надають смисл життю і суспільній активності масам соціально незахищених, незабезпечених, уражених в своїх правах і свободах, малоосвічених людей, котрі потребують чіткої вказівки на конкретних винуватців їх важкого життєвого становища і патерналістського захисту.

Для розуміння природи сполучення ісламських ідей та екстремістської практики важливо усвідомити і оцінити той факт, що всередині ісламу як системи світоглядних уявлень, відносин та інститутів, відбуваються дуже істотні зміни. Їх зовнішнім проявом стає інтенсивне і масове виникнення практично в усіх географічних зонах поширення ісламу численних релігійно-політичних угруповань та організацій, які позиціонують себе саме як ісламські і висувають перед собою політичні цілі. Масовий характер цього явища є новаційним для буття ісламу в останній час. За цей період з'явилося щонайменше півтисячі таких угруповань, найвідоміші серед яких – «Аль-Каїда», «Джемаа Ісламія», «Джихад», «Ісламський Джихад», «ХАМАС», «Ансар аль-іслам», «Хезболла», «Фронт ісламського порятунку», «Талібан» та ін., чії осередки і філії діють по всьому ісламському світі – Алжир, Афганістан, Бангладеш, Єгипет, Індонезія, Ізраїль, Індія (Джамму і Кашмір), Ірак, Йемен, Кувейт, Ліван, Малайзія, Марокко, Палестина, Пакистан, Саудівська Аравія, Сінгапур тощо, а також Британія («Ісламська партія визволення»), Голландія («Джихад»), Ірландія («Мухаджіри»), Чечня, Кабардино-Балкарія, Карачаєво-Черкесія («Ярмук», «Ріядус саліхійн»), Узбекистан («Хізб ан-Нусра»), Україна («Хізб ат-Тахрір»). За останнє десятиліття активізувалися і спливали на поверхню угруповання або раніше невідомі, або пасивні чи тривалий час недіючі, або такі, що вважалися

знищеними, причому на територіях, що не входили до зони їх традиційного розташування.

Найбільш експлуатованими в їх ідеології є концепти «джихаду», витлумаченого в найагресивніших смислах, та «халіфату» як всесвітньої ісламської імперії. Глобальна мета (повалення влади світських режимів у всіх арабських країнах, встановлення суспільного ладу, базованого на шаріаті, а в перспективі – об'єднання всіх мусульманських країн у єдиний халіфат), здатність до координації і взаємодії витворює на просторі ісламської присутності потенційно гігантський «терористичний інтернаціонал».

Головне, що виникнення подібних угруповань погано вписується у постійно перебігаючий в ісламі процес сектантського поділу – іфтірак, результатом якого у всі часи було формування нових сект і течій. Але ґрунтовних досліджень, здатних комплексно пояснити поточні процеси (а не просто описати їх у звичних концептах «фундаменталізму», «реформізму», «традиціоналізму», «ісламізму», «радикалізму», «екстремізму», «фанатизму») відверто бракує. Загальною ознакою (і, можливо, найбільшою вадою) наявних розвідок є перенесення на іслам понятійного апарату, призначеного для концептуального освоєння християнства, тобто виробленого для аналізу неісламського релігійно-культурного простору. Домінування християноцентричних і європоцентричних дослідницьких парадигм істотно затьмарює феноменологічне бачення і розуміння «фактури» сучасного ісламу, продукує додаткову плутанину і нові серії стереотипів і міфологем. Тож сучасні науковці опинилися перед завданням системного емпіричного дослідження буття ісламу в світі, зокрема його напрямів, течій, угруповань, шкіл, що є проявом іманентної динаміки цієї релігії [Игнатенко А. Эпистемология исламского радикализма. – С. 134].

На останок зазначимо, що будь-які кордони не спроможні сьогодні захистити політичний, культурний, релігійний, світоглядно-ціннісний простір того чи іншого народу, суспільства, держави від небезпеки ескалації терористичних практик. Невичерпний конфліктогенний потенціал сучасної доби переформатування світової цивілізації, на жаль, не лишає сумнівів у факті збереження загроз міжнародного тероризму в найближчому майбутньому, найскоріше, в його нових формах і виявах, але на тому ж самому апробованому релігійному підґрунті.